

Н. О. ТУРМАН

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДМОВИ ПРОКУРОРА ВІД ОБВИНУВАЧЕННЯ ТА НАСЛІДКИ ОСТАННЬОЇ ДЛЯ ПІДСУДНОГО

Здійснена теоретично-правова характеристика відмови прокурора від обвинувачення та наслідки останньої для підсудного.

Ключові слова: відмова прокурора від обвинувачення; наслідки відмови прокурора від обвинувачення для підсудного.

Осуществлена теоретически-правовая характеристика отказа прокурора от обвинения и последствия последней для подсудимого.

Ключевые слова: отказ прокурора от обвинения; последствия отказа прокурора от обвинения для подсудимого.

This article was made theoretically - the legal description of the refusal of the prosecutor charges and the effects last for defendant.

Key words: failure of the prosecutor against him; consequences of the prosecutor for prosecution of the defendant.

Інститут відмови прокурора від обвинувачення є важливим інститутом у кримінальному процесі та своєрідним показником демократичного розвитку держави.

Значення відмови прокурора від обвинувачення можна зрозуміти з етимології самих термінів, «відмова» або «відмовитись» означає вираження незгоди з чим-небудь, перестати діяти¹. Тобто в даному випадку – це вираження незгоди з обвинуваченням, яке інкримінується певній особі, шляхом заперечення його законності й обґрунтованості.

Інститут відмови прокурора від обвинувачення – це сукупність кримінально-процесуальних норм, які регулюють відмову державного обвинувача від обвинувачення. Даним нормам властиво те, що вони регулюють певну сукупність правовідносин, які виникають у зв'язку з відмовою прокурора від обвинувачення. У даному випадку використовуються загальні принципи та поняття, властиві для всього кримінально-процесуального права (обвинувачення, відмова від обвинувачення, державний обвинувач, потерпілий). Вищезазначений інститут необхідно розглядати в сукупності з іншими інститутами кримінально-процесуального права, що становлять єдине ціле, доповнюються і розвиваються у взаємодії між собою.

Відповідальність прокурора за прийняття рішення про відмову від державного обвинувачення є досить високою, адже помилка державного обвинувача при прийнятті відповідного рішення може потягти за собою уникнення особою, яка дійсно вчинила злочин, кримінальної відповідальності, засудження не винної особи, а також порушення прав потерпілої особи й інших учасників процесу.

Поняття і сутність відмови прокурора від державного обвинувачення не є простим та однозначним. У законодавстві України даному інституту приділено мало уваги, такі недоліки законодавства породжують низку проблем процедурного характеру стосовно втілення інституту відмови від обвинувачення в життя. На низькому рівні досліджено значення правових і процесуальних наслідків, які наступають для суб'єктів за відмови державного обвинувача від обвинувачення.

Єдиного, чітко закріпленого у нормативних актах визначення відмови від обвинувачення не існує. Зокрема, ст. 264 КПК закріплює положення більш процедурного характеру де передбачено, що коли в результаті судового розгляду прокурор приїде до переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого підсудному обвинувачення, він повинен відмовитися від обвинувачення.

У всіх випадках діяльності, що стосується відмови прокурора від підтримання обвинувачення в суді притаманні *об'єктивні та суб'єктивні ознаки*.

Всі названі дії прокурора сприймаються і оцінюються присутніми в залі судового засідання особами, тобто як наслідок сукупність цих дій може розглядатись як *об'єктивний бік* відмови прокурора від державного обвинувачення.

Єдність мети, мотивів і переконань прокурора, які в кінцевому результаті характеризують відношення прокурора до обвинувачення, інкримінованого конкретній особі, утворює *суб'єктивний бік* відмови прокурора від державного обвинувачення.

І об'єктивному, і суб'єктивному бокам даного виду прокурорської діяльності притаманні свої риси, характеристика яких і допомагає розкрити поняття відмови прокурора від обвинувачення, проникнути в сутність даного поняття.

Водночас потрібно вказувати на те, що переконання прокурора за відмови від обвинувачення не має бути суб'єктивною впевненістю, яка не заснована на об'єктивних даних. В.Ш. Харчикова зазначає, що така суб'єктивна впевненість може бути наслідком недостатньої професійної підготовки прокурора².

В цілому переконання прокурора при відмові від обвинувачення повинно мати об'єктивну, а не суб'єктивну «основу», яку складають:

- фактичні обставини кримінальної справи, які встановлені на основі вільної оцінки доказів;
- кримінальний закон, який визначає склади злочинів, тільки за наявності яких у діянні підсудного він може притягуватися до кримінальної відповідальності;
- уримінально-процесуальний закон, який передбачає сам процес здійснення відмови від обвинувачення.

Для того, щоб розкрити зміст поняття *інституту відмови прокурора від обвинувачення*, необхідно правильно та детальніше охарактеризувати ті його *ознаки*, які є вагомими, за допомогою яких можна відмежувати даний інститут від інших.

Саме *непогодження прокурора з обвинуваченням*, його заперечення в суді є *першою* суттєвою ознакою, яка характеризує поняття відмови прокурора від обвинувачення³. Без заперечення обвинувачення немає і не може бути відмови від нього як певної активної діяльності.

Активна діяльність прокурора, в основі якої лежить непогодження з обвинуваченням (його усне висловлювання стосовно обвинувачення), є *другою* суттєвою ознакою, яка характеризує відмову прокурора від обвинувачення. При цьому відмова від державного обвинувачення є публічним виразом кінцевого відношення прокурора до обвинувачення, яке розглядається в суді. Це «заява», «звернення», «постанова». Фактично – це офіційне публічне виявлення позиції прокурора, адресатом якого є суд. Закон вказує на його форму – це постанова і висуває вимоги до неї – вмотивованість.

Третьою суттєвою ознакою є *фактичне припинення прокурором* здійснюваної ним раніше обвинувальної діяльності.

Четвертою ознакою відмови від обвинувачення є те, що всі *висновки* проку-

рора стосовно відмови повинні ґрунтуватися на *вимогах закону*.

П'ятою ознакою є те, що *рішення* прокурора про відмову від обвинувачення має не лише *морально-етичний характер*, а й *професійно-психологічне значення* тому, що прокурор-обвинувач бере на себе сміливість і визнає певну частину вини за недоліки органів досудового слідства своїх колег по роботі⁴.

Шостою ознакою відмови від обвинувачення є те, що приймаючи таке рішення і вносячи мотивовану постанову *змінюється правовий статус* підсудного, який фактично перетворюється на претендента на реабілітацію.

До вказаних ознак можна додати ще такі:

1) суб'єктом відмови є прокурор – державний обвинувач, який користується процесуальною самостійністю;

2) відмова має особливі правові наслідки – закриття справи судом за ч. 2 ст. 282 КПК на основі підстав, передбачених у ст. 6 КПК за умови, що потерпілий не вимагає продовження розгляду справи і не бажає підтримувати обвинувачення.

Отже, відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення означає, по-перше, заперечення обвинувачення в матеріально-правовому аспекті і, по-друге, фактичне припинення обвинувачення в кримінально-процесуальному аспекті.

Усі з даних ознак є основними, без яких неможлива відмова прокурора від державного обвинувачення, вони взаємодіють і взаємодоповнюють одна одну.

Направляючи справу в суд першої інстанції і підтримуючи обвинувачення в суді, прокурор повинен бути переконаний у винності підсудного, його позиція повинна в будь-якому випадку бути чітка, проте не остаточна, адже вона може змінюватися на основі зібраних і досліджених доказів під час судового розгляду. Прокурор повинен бути готовим до того, що судовий розгляд справи може по-іншому висвітлити обставини справи, а тому не виключено, що під впливом таких обставин висновки, до яких він дійшов, його переконаність у винності особи можуть змінюватися.

На думку В.С. Зеленецького, відмова прокурора від обвинувачення в суді має соціально-політичне, ґносеологічне, правове, етичне, психологічне, виховне значення⁵.

У діяльності прокурора, який підтримує обвинувачення повинен лежати принцип, щоб жоден невинний не був покараний і засуджений, а дійсно винний поніс відповідальність.

Відмова прокурора від обвинувачення в суді першої інстанції становить собою певні твердження, які базуються на встановлених кримінально-процесуальним законом основах, це процесуальне рішення прокурора, яке означає припинення ним повністю чи в певній частині діяльності по кримінальній справі по відношенню до підсудного.

Відмова від обвинувачення завжди направлена в позитивну сторону для підсудного та об'єктивно покращує його становище.

Досить часто серед теоретиків і практиків постає питання: «Відмова від обвинувачення – право чи обов'язок?» Багато вчених сходяться на думці (і з нею важко не погодитися), що відмова – це не тільки право прокурора, але і його обов'язок.

Визначення законодавцем відмови від обвинувачення як права прокурора викликало критику з боку процесуалістів. Так І.Д. Перлов, обґрунтовуючи, що мова в даному випадку повинна йти не про право, а про обов'язок прокурора, зазначає:

«Недопустимо, щоб прокурор підтримував обвинувачення всупереч даним судового слідства. Така позиція прокурора суперечила б принципу об'єктивної істини».

За наявності відповідних підстав відмова від обвинувачення не тільки можлива, але й необхідна в кримінальному процесі як спосіб своєрідного вираження негативного відношення прокурора до пред'явленого державного обвинувачення проти відповідної особи.

Отже, відмова прокурора від обвинувачення – це активна діяльність (заява) прокурора, яка в подальшому виражається у формі мотивованої постанови (де зазначаються причини та мотиви неможливості підтримання державного обвинувачення) адресованої суду, в якій прокурор повністю або частково виражає незгоду з обвинуваченням, інкримінованим конкретній особі, фактично припиняючи в цілому чи в якійсь частині продовження обвинувальної діяльності проти даної особи.

Відмова прокурора від обвинувачення тягне настання правових наслідків для всіх учасників процесу, в тому числі і для підсудного, які є правовими, оскільки виникають, змінюються і припиняються в ході здійснення відповідного правозастосовного процесу. Наслідки для всіх учасників процесу є істотними, оскільки виникають у зв'язку з відмовою від обвинувачення, а сама відмова є суттєвим феноменом у кримінальних справах і в подальшому основним предметом судового розгляду.

Варто погодитися з думкою В.С. Зеленецького про те, що, якщо певні наслідки наступають для підсудного у зв'язку із підтриманням прокурором обвинувачення в суді, то при відмові прокурора від обвинувачення для підсудного наступають кардинально інші правові наслідки.

Аналізуючи сутність відмови прокурора від обвинувачення, можна впевнено стверджувати, що прийняття такого рішення та здійснення процесуальних дій прокурором завжди позитивно впливають на правовий статус підсудного.

Ніяких сумнівів не викликає той факт, що підтримання обвинувачення прокурором тільки підсилює функцію обвинувачення при цьому діяльність сторони захисту стосовно виправдання підсудного стає значно важчою. Відбувається своєрідна боротьба функції обвинувачення із функцією захисту. Тому можна впевнено стверджувати, що відмова прокурора від державного обвинувачення є певною процесуальною основою, на якій відбувається своєрідне об'єднання зусиль прокурора і сторони захисту з метою спростування обвинувачення. У даному випадку відносини своєрідної боротьби, які існували між стороною обвинувачення і стороною захисту, значно змінюються і дані особи, починають діяти «в одному напрямі». Змінюється відношення прокурора стосовно обвинувачення, з негативного ставлення воно переросло в позитивне, позиція прокурора починає збігатися з позицією захисту. Фактично, в даному випадку значно полегшується діяльність сторони захисту, яка значно простіше може реалізувати свої зусилля, які направляються на заперечення достовірності обвинувачення і виправдання обвинуваченого. Такий збіг позицій прокурора-обвинувача і сторони захисту не може розглядатись як парадокс, тому що як прокурор, так і захисник повинні прагнути досягти істини у справі і сприяти правильному її вирішенню. В основі судочинства повинен лежати принцип справедливого судового розгляду, який є ознакою демократичної, правової держави. Справедливий судовий розгляд включає в себе застосування покарання дійсно до винної особи чи виправдування

невинної і реабілітація останньої в очах громадського суспільства, такі дії – це правильний шлях у побудові дієвого кримінально-процесуального законодавства. Такий принцип справедливості означає, що право виступає як міра справедливості, як морально-правова домірність вкладеного та отриманого в усіх сферах життєдіяльності людини та їхнього правового забезпечення. Принцип справедливості є важливим при вирішенні конкретних юридичних справ. Він конкретизується у принципі рівності, адже за Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю, права і свободи людини та її гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а її головний обов'язок – їх утвердження та забезпечення. Тобто згідно Основного Закону громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а учасники судового процесу вільні в наданні суду своїх доказів і в доведенні перед ним їхньої переконливості.

Позиція прокурора та захисту за відмови першого від обвинувачення покликана забезпечити правильне вирішення кримінальної справи та попередити засудження невинної особи. Суд в даному випадку продовжує залишатися нейтральним органом і у межах чинного законодавства здійснює подальший процес передбачений при відмові від обвинувачення.

Наслідки відмови прокурора від обвинувачення завжди позитивні для підсудного. У даному випадку стосовно підсудного закривається справа і він випускається на волю, вважається особою, яка не скоїла злочин і має право на відшкодування їй завданих збитків.

За реалізації відмови прокурора від обвинувачення виникає питання стосовно відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої підсудному. Для визначення за громадянином права на відшкодування збитків достатньо встановити наявність причинного зв'язку між діями та наслідками. Чинний КПК України ст. 53-1 передбачає, що в разі закриття кримінальної справи за відсутності події злочину, відсутності в діянні складу злочину, а також у разі постановлення виправдовувального вироку орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язанні роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав і вжити необхідні заходи для відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконного засудження, притягнення як обвинуваченого, затримання, застосування запобіжного заходу.

У даних випадках постає питання про реабілітацію особи, відносно якої знято обвинувачення. Поняття «реабілітація» походить від німецького «rehabilitation» і означає повернення до свого попереднього стану; відновлення. Елементами механізму реабілітації повинні виступати, з одного боку, скасування незаконного та необгрунтованого рішення і визнання права на реабілітацію, а з іншого – усунення завданих неправомірним рішенням наслідків. Компенсація повинна бути всеосяжною і стосуватися майнової, моральної шкоди, інших порушених прав і законних інтересів особи.

Роз'яснення права та порядку відшкодування шкоди, на нашу думку, зобов'язаний здійснити суд. Здійснюючи таке роз'яснення необхідно вказати, до яких органів і в які терміни особа може звернутись з такою вимогою.

Ст. 1176 ЦК України передбачає відшкодування шкоди, завданої незаконним рішеннями, діями чи бездіяльністю органами дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду. В даному випадку шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, обрання запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконного затримання, незаконного накладення

адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду. Особа має право на відшкодування в порядку цивільного судочинства шкоди внаслідок закриття кримінальної справи за підставами встановленими ст. 6 КПК. Порядок відшкодування вищезазначеної шкоди регулюється також Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду». Відповідно до положень цього Закону підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянину внаслідок: незаконного засудження, незаконного притягнення як обвинуваченого, незаконного взяття і тримання під вартою. У даному законі закріплюються розміри та порядок відшкодування матеріальної та моральної шкоди у випадку закриття кримінальної справи за відсутності події злочину, відсутності в діяннях складу злочину або недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину. Не менш важливим є вирішення питання про поновлення честі та гідності особи. Суть проблеми полягає в тому, що підсудний на психологічному рівні відчуває потребу не лише в офіційному визнанні судом його непричетності до злочину та відшкодуванні реальних матеріальних збитків, а й у тому, щоб мати можливість довести цей факт до відома всіх, хто знав про притягнення його до відповідальності. Нерідко інформація про реабілітацію особи, яка незаконно притягнута до відповідальності, спростовується шляхом публікації у пресі чи повідомлення її по телебаченню.

Підставою для виникнення права на реабілітацію є припинення кримінального переслідування у зв'язку з відмовою державного обвинувача від обвинувачення.

Починаючи з моменту відмови прокурора від обвинувачення, подальша доля кримінальної справи і статус підсудного знаходиться в руках потерпілої особи, яка або погодиться з відмовою від обвинувачення, висуною прокурором, або продовжить самостійно підтримувати обвинувачення, в результаті чого справа не буде закрита, а буде продовжувати розглядатися.

1. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. – М.: Советская энциклопедия, 1973. – С. 430. 2. *Харчишова В.Ш.* Формирование обвинения в уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук. – Кемерово, 2004. – С. 160. 3. *Кондаков Н.И.* Логический словарь-справочник. - М.: Наука, 1975. – С. 421. 4. *Прокуратура України: академічний курс: Підручник / В.В. Сухонос, В.П. Лакизюк, Л.Р. Грицаєнко, В.М. Руденко; За заг. ред. к.ю.н., доцента В.В. Сухоноса.* – Суми: Університетська книга, 2005. – С. 1087-114.